

УДК 341.3-057

DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.23.21>

САЛІЄНКО О. О.,
кандидат наук із державного управління,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії Національної гвардії України

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Анотація. У роботі проведено аналіз співвідношення міжнародного гуманітарного права та прав людини, де визначається, що міжнародне гуманітарне право застосовується тільки в разі збройного конфлікту. Також ми наголошуємо, що застосування норм міжнародного гуманітарного права визначається тільки наявністю об'єктивних умов і не залежить від того, як самі сторони, що воюють, кваліфікують ситуацію. Якщо виникає збройний конфлікт між двома або кількома державами, такий конфлікт кваліфікується як міжнародний, навіть у тому разі, якщо сторони, які воюють, не визнають стану війни. У разі міжнародного збройного конфлікту застосовуються чотири Женевські конвенції і Додатковий протокол I. У разі збройного конфлікту не міжнародного характеру, що досяг певного ступеня інтенсивності, застосовується Додатковий протокол II і стаття 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій, які містять комплекс детально розроблених норм. Міжнародне гуманітарне право за своєю природою призначене для застосування в умовах збройного конфлікту, воно не містить загальної обмовки про можливість відступу від зобов'язань щодо низки прав, які могли бути застосовані в разі війни. Права людини застосовуються, в принципі, у будь-який час, тобто як у мирний час, так і під час війни. Більшість міжнародних договорів із прав людини передбачають положення, що дають змогу державам вживати заходів, що передбачають відступ від своїх зобов'язань щодо низки прав у надзвичайних ситуаціях, наприклад під час війни або іншого надзвичайного стану, що несе загрозу життю нації. Отже, здійснення багатьох прав людини можливе лише поза такими надзвичайними ситуаціями. Проте від зобов'язань щодо деяких прав людини не можна відступати за жодних обставин. Їх здійснення ніколи не може бути призупинене. Ці права утворюють так зване незмінне ядро прав людини. У незмінне ядро прав людини, від зобов'язань яких не можна відступати за жодних обставин, не входить ціла низка норм, які передбачаються міжнародним гуманітарним правом і які, отже, будуть застосовані навіть в окремих надзвичайних ситуаціях, виникнення яких саме собою може служити основою для відступу від тих же зобов'язань із прав людини, наприклад, під час війни.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, право людини, право на життя, досудові гарантії.

Постановка проблеми. Багато років тому співвідношення прав людини та міжнародного гуманітарного права було предметом дискусій серед науковців, однак ця тема є актуальною дотепер. Зв'язок між міжнародним гуманітарним правом і правом людини наголошується та просте-

жується в деклараціях, резолюціях, рекомендаціях та інших документах, ухвалених у межах Організації Об'єднаних Націй, а також безпосередньо в угодах у сфері прав людини, які досить часто виражають ідеї та звертаються саме до тих концепцій, що характерні для міжнародного гуманітарного права, та навпаки. Отже, це свідчить про тісний взаємозв'язок між обома поняттями, який може виражатися ще через рішення органів, які контролюють виконання регіональних договорів у галузі прав людини, наприклад у рішеннях Європейської комісії та Суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз співвідношення міжнародного гуманітарного права та права людини здійснювали такі вчені, як Е. Давид, М. Сасолі, А. Був'є, В. Русінова і інші. Їхні теоретичні напрацювання стали основою цього дослідження.

Метою статті є порівняльно-аналітичний огляд особливостей міжнародного гуманітарного права та прав людини, визначення їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття міжнародного гуманітарного права ми розглядаємо як сукупність загальнообов'язкових правових норм, які спрямовані на захист жертв збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру та обмеження способів і засобів ведення війни. Міжнародне гуманітарне право полягає, з одного боку, у так званому Женевському праві (праві Женеви), що містить норми із захисту жертв конфліктів, а з іншого – у Гаазькому праві (праві Гааги), що містить правила ведення бойових дій, які належать до засобів і способів ведення бойових дій.

Виділимо кілька основних принципів міжнародного гуманітарного права. По-перше, міжнародне гуманітарне право захищає тих осіб, які не беруть участь у веденні військових дій, це може бути медичний персонал, представники духовенства, цивільні особи, а також ця галузь права захищає тих осіб, які припинили брати участь у військових діях (поранені, хворі, військовополонені, особи, що потерпіли корабельну аварію, та інші). Ба більше, під захист цієї галузі підпадають певні об'єкти та місцевості, які не повинні бути піддані нападу, наприклад лікарні, медичні транспортні засоби.

По-друге, міжнародне гуманітарне право розрізняє комбатантів і не комбатантів, а також забороняє засоби і методи ведення війни, що можуть завдати значної шкоди сторонам збройного конфлікту.

Норми міжнародного права, що регламентують ведення військових дій, були значною мірою кодифіковані в результаті роботи двох Гаазьких конференцій світу в 1899 і 1907 рр. Ці норми в Міжнародному гуманітарному праві отримали назву «право Гааги» [1].

Основними законодавчими актами міжнародного гуманітарного права є чотири багатосторонні міжнародні угоди, укладені в Женеві. Вони встановлюють гуманітарні правила ведення війни, висунуті у 1864 році Червоним Хрестом.

Перша Женевська конвенція (1864 року) стосується поранених і хворих бійців на полі бою.

Друга Женевська конвенція (1906 року) розширює зміст першої у зв'язку з Гаазькими конвенціями 1899 року: вона стосується поводження збройних сил не тільки на полі бою, але й на морі.

Третя Женевська конвенція (1929 року) ввела нове положення, установивши, що його умови ставляться не тільки до громадян країн, які ратифікували конвенцію, але й до всіх людей незалежно від їхнього громадянства (не тільки до військових, але й до цивільного населення).

Четверта Конвенція (1949 року) про захист цивільного населення і військових осіб під час війни була створена для того, щоб установити жорсткі стандарти захисту цивільного населення в місцях військових дій і на окупованих територіях, а також щоб після трагічного досвіду Другої світової війни заборонити військові злочини. Женевська конвенція 1949 року передбачає чотири універсальних міжнародних договори [2].

У 1977 році було ухвалено два додаткових протоколи до Конвенції 1949 року, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (протокол I) [3] і захисту жертв внутрішніх конфліктів (протокол II) [4].

Норми цих конвенцій, а також двох додаткових протоколів до них 1977 р. у Міжнародному гуманітарному праві отримали назву «право Женеви».

Істотний внесок у становлення й розвиток міжнародного гуманітарного права зробив і продовжує робити Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) – неурядова міжнародна організація. Багато в чому з ініціативи МКЧХ вдосконалюється міжнародне гуманітарне право. Члени організації проводять велику практичну роботу із захисту жертв збройних конфліктів у різних регіонах світу. В Україні є представництво Міжнародного комітету Червоного Хреста [5, с. 421].

У своїй основі норми міжнародного гуманітарного права покликані забезпечити рівновагу між військовою необхідністю та гуманністю. Зважаючи на це, міжнародне гуманітарне право накладає заборону на деякі дії, наприклад на даремні у військовому плані дії, вчинені з особливою жорстокістю.

В основі прав людини лежить цінність людської особи. Такий підхід знаходить своє закріплення в договорах із прав людини. Ці документи звертають основну увагу на права та свободи людини, що притаманні кожній особі, тоді як договори в галузі міжнародного гуманітарного права вказують, як сторони збройного конфлікту повинні поводитися з особами, що опинилися під їхньою владою. Права людини діляться на індивідуальні і групові, розрізняються за часом виникнення (покоління прав людини), за сферами життєдіяльності (особисті, політичні, економічні, соціальні й культурні); окремо виділяють права і свободи людини, основні (фундаментальні) й інші права людини. Усе це утворює каталог прав людини. Хоча теорія прав людини передбачає різноманіття класифікацій і підходів, міжнародне право встановлює необхідність юридичного закріплення як пере-

ліку прав і свобод людини, так і їх єдиної класифікації. Основні міжнародні документи з прав людини ділять права людини на цивільні (особисті), політичні, економічні й соціально-культурні (за сферою громадського життя, до якої вони належать). (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.) Перелік прав і свобод, закріплений у цих документах, є в деякому розумінні вичерпним, оскільки порушенням визнається тільки дія, спрямована проти одного з прав, вказаних у документі. Отже, тут можна говорити про юридичну класифікацію прав людини.

Деякі права людини не мають аналогів у міжнародному гуманітарному праві. Міжнародне гуманітарне право не ставить перед собою мету адаптувати окремі права людини до умов збройного конфлікту. Попри те, що деякі права передбачені і міжнародним гуманітарним правом, і правом людини, ці дві галузі мають різну матеріальну сферу застосування щодо осіб.

Проте окремі права, які визнаються за особою як правом прав людини, так і міжнародним гуманітарним правом, можуть ефективно доповнювати одне одного, і цю взаємодоповнюваність не варто недооцінювати. Необхідно також зазначити, що дуже часто схожість і відмінності між двома цими галузями права усвідомлюються не досить ясно.

Пропонуємо зробити певний аналіз деяких прав, передбачених міжнародним гуманітарним правом і правом прав людини.

Як уже наголошувалося, зв'язок між міжнародним гуманітарним правом і правом прав людини простежується лише щодо окремих гарантій, передбачених правом прав людини. Видається доцільним розглянути деякі з них і виділити схожість, відмінності між правом прав людини й міжнародним гуманітарним правом та їх взаємодоповнюваність.

Сфера застосування міжнародного гуманітарного права відрізняється від сфери застосування права прав людини, а в основі норм міжнародного гуманітарного права лежить урахування специфіки збройних конфліктів. Завдяки цим, а також деяким іншим чинникам міжнародне гуманітарне право, незважаючи на відмінності, наявні між цим правом і правом прав людини, може забезпечити додатковий захист осіб у ситуації збройного конфлікту.

Порівняємо, як розглядаються в праві прав людини і міжнародному гуманітарному праві право на життя, заборона тортур і негуманного поводження та досудові гарантії.

Право на життя традиційно розглядається як перше і найбільш важливе з прав людини, що закріплено в численних угодах в цій сфері. Право на життя входить до прав, від зобов'язань щодо яких не можна відступати за жодних обставин. Це право ніколи не може бути обмежене або призупинене.

Будь-який збройний конфлікт є загрозою для життя людей. Тому значна частина норм міжнародного гуманітарного права покликана забезпечити захист життя, особливо життя людей, які не беруть або які перестали

брати участь у військових діях. Цих осіб заборонено вбивати, вони також не можуть ставати об'єктом нападу. Водночас міжнародне гуманітарне право не передбачає захисту життя комбатантів, що беруть участь у військових діях. Необхідно також наголосити, що міжнародне гуманітарне право накладає обмеження на застосування страти. Міжнародне гуманітарне право забезпечує захист людського життя, адаптуючи цей захист до ситуації збройного конфлікту. Ба більше, воно йде далі в плані захисту життя, ніж, власне, традиційне право на життя, що передбачається правом прав людини. Зокрема, міжнародне гуманітарне право забороняє використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни і знищувати об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення. Міжнародним гуманітарним правом передбачено заходи, що збільшують вірогідність виживання цивільних осіб у період збройного конфлікту, наприклад створення особливих зон, у яких не розташовуються жодні військові об'єкти. Це право встановлює зобов'язання підбирати поранених і надавати їм необхідну допомогу, визначає заходи, яких мають бути вживати для того, щоб забезпечити якомога сприятливіші умови життя людей під час збройного конфлікту. Міжнародне гуманітарне право також містить спеціальні норми, що стосуються проведення операцій із надання допомоги і надання засобів, необхідних для виживання цивільного населення [6, с. 734].

Заборона тортур і негуманного або такого, що принижує гідність, ставлення входить в незмінне ядро прав людини. Міжнародне гуманітарне право також передбачає абсолютну заборону на здійснення таких діянь. Потрібно наголосити, що тортури й негуманне ставлення є серйозними порушеннями Женевських конвенцій і Додаткового протоколу I, а також військовими злочинами відповідно до пункту 5 статті 85 цього Протоколу. Особи, що вчинили або наказали вчинити ті або інші серйозні порушення, повинні в обов'язковому порядку піддаватися кримінальному переслідуванню на національному рівні. Для цієї держави повинні ввести в дію кримінальне законодавство, що передбачає ефективні санкції за скоєння воєнних злочинів, а також деякі принципи припинення цих діянь, як, наприклад, універсальну юрисдикцію національних судів. Тортури й негуманне ставлення також є воєнними злочинами згідно зі Статутом Міжнародного кримінального суду, ухваленим 17 липня 1998 р., отже, можуть бути об'єктом міжнародного переслідування, здійснюваного цим новим судовим органом. На підставі Женевських конвенцій і Додаткових протоколів до них серйозні порушення повинні припинятися лише в тому разі, якщо їх було здійснено під час міжнародного збройного конфлікту, і за умови, що жертвами цих порушень стали особи, що підлягали захисту. Ні загальна для чотирьох Конвенцій стаття 3, ні Додатковий протокол II, вживані в період не міжнародного збройного конфлікту, відповідного зобов'язання не передбачають. Але навіть за відсутності договірного зобов'язання припиняти в кримінальному порядку діяння, здійснені в період внутрішнього збройного конфлікту, які, чи вони здійснені в ситуації збройного конфлікту

міжнародного характеру чи ні, кваліфікувалися б як серйозні порушення, держави, проте, зобов'язані переслідувати їх. Внутрішнє законодавство низки держав, наприклад Бельгії, Данії, Іспанії, Канади, Нідерландів, Норвегії, Таджикистану, Фінляндії і Швеції, передбачає припинення діянь, що кваліфікуються як серйозні порушення чотирьох Женевських конвенцій і Додаткового протоколу I, незалежно від того, чи здійснено їх під час міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту.

Порушуючи питання про припинення таких порушень на міжнародному рівні, варто зауважити, що Міжнародний трибунал колишньої Югославії має компетенцію розглядати справи, пов'язані із серйозними порушеннями, здійсненими в період не міжнародного збройного конфлікту. Згідно зі Статутом Міжнародного кримінального суду, цей судовий орган також наділено компетенцією розглядати справи, пов'язані із серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, здійсненими в період внутрішнього збройного конфлікту. Статут Міжнародного кримінального суду передбачає чотири різних категорії військових злочинів. Дві перші категорії військових злочинів, виходячи зі змісту Статуту Міжнародного кримінального суду, застосовуються до міжнародних збройних конфліктів. Третя і четверта категорії військових злочинів, виходячи зі змісту Статуту Міжнародного кримінального суду, застосовуються до збройних конфліктів не міжнародного характеру. Зокрема, йдеться про серйозні порушення статті 3, загальної для чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., зокрема жорстоке поводження і тортури.

Отже, механізм обов'язкового кримінального припинення, встановленого міжнародним гуманітарним правом щодо тортур і негуманного ставлення, посилює заборону на здійснення цих діянь, передбачену правом прав людини.

Що стосується судових гарантій, то їхня важливість для судового захисту прав людини є безперечною. Проте більшість міжнародних договорів у галузі прав людини не вносять судові гарантії до прав, що входять у незмінне ядро прав людини, від зобов'язань щодо яких не можна відступати за жодних обставин. Отже, застосування судових гарантій, передбачених правом прав людини, може бути призупинене в разі війни або іншого надзвичайного положення, що становить загрозу життю нації.

У міжнародному гуманітарному праві судові гарантії посідають особливе місце. Передбачені цим правом гарантії застосовуватимуться з початку будь-якого збройного конфлікту, будь це збройний конфлікт міжнародного чи внутрішнього характеру. Отже, навіть у разі надзвичайного стану, загрозового життю нації, буде призупинено застосування судових гарантій, передбачених правом прав людини, з початком збройного конфлікту ці гарантії знову застосовуватимуться в повному обсязі, цього разу через початок застосування міжнародного гуманітарного права [7, с. 57].

Детальний перелік судових гарантій, що застосовуються в період міжнародного збройного конфлікту, наведений у статті 75 Додаткового прото-

колу І. У разі збройного конфлікту не міжнародного характеру, залежно від ступеня інтенсивності конфлікту, застосовуватимуться гарантії, встановлені статтею 6 Додаткового протоколу ІІ, або ж загальний принцип, передбачений загальною для чотирьох Женевських конвенцій статтею 3.

Варто нагадати, що умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, яка підлягає захисту, права на неупереджене й нормальне судочинство є серйозним порушенням і військовим злочином згідно з Женевськими конвенціями й Додатковим протоколом І, а держава зобов'язана переслідувати в кримінальному порядку осіб, винних у здійсненні таких діянь. Це порушення також внесено до воєнних злочинів, передбачених Статутом Міжнародного кримінального суду, і, отже, може бути об'єктом міжнародного переслідування, що здійснюється цим новим судовим органом.

Висновки. Отже, право прав людини і міжнародне гуманітарне право мають різні сфери застосування. Міжнародне гуманітарне право застосовується тільки в разі збройного конфлікту й передбачає цілу низку гарантій, які відображають специфічні особливості таких конфліктів. Значна кількість прав людини не має аналогів у міжнародному гуманітарному праві. Проте між окремими правами людини й деякими нормами міжнародного гуманітарного права мають місце перетини. Це стосується передусім прав людини, що входять у незмінне ядро, дія яких не може бути обмежена або призупинена за жодних обставин.

Ба більше, міжнародне гуманітарне право і право прав людини доповнюють одне одного. Окремі права, передбачені міжнародним гуманітарним правом, посилюють деякі права людини або внаслідок того, що вони відповідають правам людини, дія яких може бути призупинена в разі надзвичайного стану, або внаслідок того, що норми міжнародного гуманітарного права йдуть далі в плані захисту особи, ніж відповідні права людини (йдеться, наприклад, про право на життя осіб, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права).

Література:

1. Гаазькі конвенції 1899 р. і 1907 років.
2. Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року (всі чотири набули чинності для України 03.01.1955 р.).
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І), від 8 червня 1977 року.
4. Додатковий протокол Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол ІІ), від 8 червня 1977 року.
5. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. Москва : МККК, 2011. 1144 с.
6. Хенкертс Ж-М., Досвальд-Бек Л. Обычное международное гуманитарное право. Т. 1 Нормы. МККК, 2006. 818 с.
7. Нильс Мельцер. Международное гуманитарное право. Общий курс. Москва : МККК, 2017. 419 с.

Saliienko O. The relationship between human rights and international humanitarian law

Summary. The paper analyzes the relationship between international humanitarian law and human rights. Where it is determined that international humanitarian law applies only in the event of armed conflict. We also emphasize that the application of the norms of international humanitarian law is determined only by the existence of objective conditions and does not depend on how the warring parties themselves qualify the situation. If an armed conflict arises between two or more states, such a conflict qualifies as international, even if the warring parties do not recognize the state of war. In the event of an international armed conflict, the four Geneva Conventions and Additional Protocol I apply. In the event of a non-international armed conflict that has reached a certain level of intensity, Additional Protocol II and Article 3 apply, common to the four Geneva Conventions. International humanitarian law is by its nature intended to be used in armed conflict, and does not contain a general stipulation on the possibility of waiving obligations regarding a number of rights that could be applied in the event of war. Human rights apply, in principle, at any time, both in peacetime or in time of war. Most international human rights treaties provide for provisions that allow states to take measures to derogate from their obligations with respect to a number of rights in emergencies, such as war or other emergencies that threaten the life of the nation. Thus, the application of many human rights is possible only outside such emergencies. However, obligations under certain human rights cannot be waived under any circumstances. Their use can never be suspended. These rights form the so-called unchanging core of human rights. The unchanging core of human rights, from which obligations cannot be waived under any circumstances, does not include a number of norms provided for by international humanitarian law and which will therefore be applied even in certain emergencies, the occurrence of which may in itself serve as a basis for deviating from the same human rights obligations, for example, during war.

Key words: international humanitarian law, human rights, right to life, pre-trial guarantees.